

EISE EISINGA, DE WOLKAMMER UIT FRANEKER

In 1998 voltooide Henk Olthof – zoals hij het zelf noemde – ‘de replica van het Eise Eisinga Planetarium’. Bij een bezoek aan Franeker was hij helemaal onder de indruk geraakt van het astronomisch uurwerk van Eisinga. Hij besloot om zelf ook zo'n planetarium te gaan bouwen. Maar Henk doet zichzelf tekort als hij zijn planetarium een replica noemt. Het planetarium in Franeker is het uitgangspunt geweest. Vervolgens heeft Henk er een eigen versie van gemaakt. Hieronder een korte introductie over het leven van Eise Eisinga¹, over de aanleiding van de bouw van zijn planetarium in Franeker en hoe het planetarium woelige tijden overleefde. Het aantal gelijkenissen tussen Eise Eisinga en Henk Olthof is hierbij opvallend.

Eise Eisinga

Eise Eisinga werd in 1744 in Dronrijp geboren. Zijn vader was van beroep wolkammer. Na enige jaren de dorpschool bezocht te hebben werd hij in het bedrijf van zijn vader opgeleid. Van jongsaf had hij echter grote interesse en aanleg voor wis- en sterrenkunde. Daarnaast liet zijn vader hem ook kennisnemen van de werktuigbouwkunde. Op jonge leeftijd ging Eise Eisinga regelmatig naar Franeker, waar hij samen met een andere amateur de reken- en meetkundige boeken van de Griek Euclides bestudeerde. Hoger onderwijs heeft hij nooit genoten (Franeker had in die tijd een universiteit). Eise was echter uitermate begaafd. Op 17-jarige leeftijd had hij al zijn eerste boek geschreven: een rekenboek met 665 beschreven bladzijden. Later volgden nog werken over de astronomie (Starre-loopkunde), over zonnewijzers en een almanak met alle zons- en maansverduisteringen van 1762 tot 1800.

In 1768 trouwde hij met Pietje Jacobs, waarna hij zich als wolkammer in Franeker vestigde in het pand waar nu het museum gevestigd is.

Ook daar bleef hij zijn liefhebberij, sterrenkunde, beoefenen. Toch zou hij zijn planetarium nooit gebouwd hebben als er in 1774 niet een opvallende gebeurtenis aan de hemel plaatsvond. Op zondag 8 mei 1774 stonden de planeten Mercurius, Venus, Mars en Jupiter met de maan samen in het sterrenbeeld de Ram. Deze opvallende samenstand (conjunctie) leidde ertoe dat er in de Leeuwarder Courant van 9 april 1774 een boekje werd aangekondigd, waarin voorspeld stond dat door deze samenstand de wereld zou vergaan. De aarde zou door de aantrekkingskracht van al die planeten vanuit één richting uit zijn baan geraken. Alom paniek in de regio. Gedeputeerde Staten van Friesland zagen zich genoodzaakt op zoek te gaan naar de schrijver van het boekje. Het bleek ene Eelco Alta te zijn, predikant te Bozum, een man met gezag.

---

¹ Voor deze introductie is gebruik gemaakt van het boekje 'Het Planetarium van Eise Eisinga - het merkwaardige 18e eeuwse kunstwerk en zijn schepper', geschreven door de toenmalige conservator H. Terpstra toen het planetarium 175 jaar bestond (1956).

Eelco Alta:

... Waaruit ik dan opmake en besluite, dat het niet alleen mogelyk, maar ook zeer waarschynelyk is, dat het Laatste der Dagen niet ver af is, en dat misschien de naby zynde Conjunctie der Planeten niet alleen invloed zal hebben op onze Aardbol, maar ook op het gantsche Zonne-stelzel, waar wy behooren...

Ook liet de overheid een artikel plaatsen in de Leeuwarder Courant van professor Ypey, hoogleraar aan de universiteit van Franeker, waarin uitgelegd werd dat de mensheid niets te vrezen had. De samenstand had geen enkele invloed op de aarde. Eise Eisinga deelde deze mening. Hij betreunde het dat de mensen geen enkel benul hadden hoe de vork nu echt in de steel zat in het uitspansel boven ons.

Dit bracht hem ertoe om in de woonkamer van zijn huis een planetarium te bouwen. Zijn vrouw stemde in met de langdurige 'verbouwing' onder voorwaarde dat binnen zeven jaar de laatste spijker geslagen diende te zijn. En dus ging Eise Eisinga aan de slag zonder zijn bedrijf overigens te verwaarlozen. (Ook Henk Olthof heeft bij de bouw van zijn kunstwerken zijn beroep nooit verwaarloosd.) En, binnen zeven jaar was het planetarium klaar, inclusief een uitgebreide beschrijving, zodat zijn kinderen na zijn dood het planetarium konden onderhouden. Die beschrijving is later gepubliceerd en is door Henk Olthof gebruikt bij het maken van zijn planetarium.

Het uurwerk in Franeker kwam echter sneller stil te staan dan Eise Eisinga kon vermoeden. Staatkundige verschillen in ons land veroorzaakten een rumoerige tijd, zeker in Franeker. Eise Eisinga, de stille en rustige burger van Franeker en lid van het Vroedschap, raakte op een of andere manier betrokken bij de strijd. In 1790 moest hij daardoor vluchten naar Duitsland, zijn vrouw en kinderen achterlatend. Hij heeft zijn vrouw nooit meer teruggezien. Tijdens zijn ballingschap in Duitsland overleed zij.

In 1792 keerde hij terug naar Visvliet, een dorpje in Groningen op de grens van Friesland. Hij werd gearresteerd en door het Hof van Friesland voor 5 jaar uit Friesland verbannen. Hij keerde terug naar Visvliet en trouwde daar zijn tweede vrouw, Trijntje Eelkes Sikkema.

De tijd van de Franse Revolutie breekt aan en dat maakte een einde aan zijn ballingschap. Eise keerde met zijn tweede vrouw in 1796 terug naar zijn woning, hervatte zijn bedrijf en herstelde zijn planetarium. En, hij werd een gerespecteerd inwoner van de stad! Zelfs zodanig dat hij geridderd werd. In 1816 bezocht koning Willem I het planetarium. Deze gaf het Rijk de opdracht het planetarium te kopen van Eise Eisinga onder het beding dat Eise er tot zijn dood mocht blijven wonen. (De zoon van Eise was enkele jaren ervoor overleden, waardoor er geen opvolger was.)

Op 27 augustus 1828 stierf Eise Eisinga op 81 jarige leeftijd. Hij is begraven in Dronrijp.

september 2013